

Vijftien jaar Europese culturele hoofdsteden

Inez Boogaarts en Iris Steen Amsterdam en Antwerpen waren het, Stockholm is het en Brussel en Rotterdam worden het: Europese culturele hoofdstad. Na vijftien jaar kan voorzichtig de balans worden opgemaakt. Naast de hoogte van het beschikbare budget en de gekozen aanpak bepalen nog vele andere factoren het succes van het Europese cultuurjaar.

Europese culturele hoofdsteden bestaan sinds 1985 en de veel kleinschaliger Europese culturele maanden sinds 1992.¹ Volgend jaar gaat de laatste hoofdstad oude stijl, Weimar, van start. Daarna dragen negen steden samen de titel; voor het jaar 2000 is niets te gek. Maar ook na dat jaar zal niet langer één stad op de voorgrond treden: voor 2001 zijn Rotterdam en Porto aangewezen als culturele hoofdsteden.

Na ruim vijftien jaar is het opvallend hoe weinig er feitelijk bekend is over wat deze manifestaties voor de steden en hun cultuur hebben opgeleverd, met name op langere termijn. Er is relatief weinig wetenschappelijk onderzoek verricht en in de steden zelf zijn evaluaties meestal uitgebleven (Baeten 1989; Myerscough 1994). Het is moeilijk de steden onderling te vergelijken. Toch is het voor toekomstige culturele hoofdsteden en betrokken beleidsmakers van groot belang om enig inzicht te krijgen in de planning,

uitwerking en vooral de langetermijneffecten van een culturele hoofdstad. In sommige culturele hoofdsteden worden enorme sommen geld geïnjecteerd in de culturele infrastructuur en in eenmalige projecten gedurende het jaar dat zij hoofdstad zijn, maar wat gebeurt er daarna? Als het goed is worden sterke kanten in de verf gezet, zwakke kanten verbeterd. Gaan de investeringen niet ten koste van het budget voor de volgende jaren? Hebben investeringen in de culturele sector en het jaar wel zo'n gunstig effect op de economische en sociale situatie van de stad als in vele impactstudies wordt beweerd? Zijn er langerlopende plannen voor het gebruik van bestaande en nieuwe culturele voorzieningen? Zijn er plannen om de culturele attractiviteit van de stad voor toeristen te behouden, ook na de grote evenementen? Wat is er na enige jaren nog te merken aan positieve of negatieve effecten? Toekomstige Europese culturele hoofdsteden kunnen leren van de

ervaringen uit het recente verleden. Leontien Schul gaat in het hierna volgende artikel op deze vraag in. Zij belicht de ervaringen van lokale culturele organisaties met het culturele hoofdstadjaar in Glasgow en Antwerpen.

In het onderstaande passeren de Europese culturele hoofdsteden uit de afgelopen vijftien jaar in vogelvlucht de revue en wordt alvast een voorproefje op de verwickelingen rond Brussel 2000 en Rotterdam 2001 gegeven.

De Europese gedachte

De Griekse minister van Cultuur, Melina Mercouri, lanceerde in 1983 het idee voor Europese culturele hoofdsteden. De eerste Europese culturele hoofdstad was dan ook Athene, in 1985. Het Comité van Ministers van Cultuur van de Europese Unie (EU) wijst de titel aan een stad toe. Formeel behoort de manifestatie niet tot het programma van de Europese Commissie, maar deze is wel betrokken bij de toewijzing en de financiering. De financiële bijdrage van de Europese Commissie is vooral symbolisch en niet veel meer dan een druppel op de gloeiende plaat. Rotterdam zal bijvoorbeeld zo'n 700.000 gulden ontvangen op de beraamde begroting van ruim vijftig miljoen gulden. Tot nu toe bevonden de steden zich in een van de lidstaten van de Europese Unie, hoewel steden daarbuiten sinds 1996 ook in aanmerking komen als ze maar tot een democratische rechtsstaat in Europa behoren. In het jaar 2000 zijn voor het eerst steden gekozen uit landen buiten de Unie: vier van de negen.

Hoewel er geen doordachte strategie of concept aan Mercouri's idee ten grondslag lag - zij wilde vooral het culturele element in de Europese Unie naar de voorgrond schuiven - zijn er intussen wel doelstellingen voor deze onderneming geformuleerd. De culturele hoofdsteden zouden het belang van de Europese

culturele dimensie moeten onderstrepen, meer eenheid tussen Europeanen moeten kweken door culturele activiteiten, de deelname van de bevolking aan culturele evenementen moeten bevorderen en culturele uitwisseling in Europa moeten stimuleren.

Tussen 1985 en 1996 zijn alle lidstaten van de EU met een stad aan de beurt geweest. Landen mogen zelf een stad kandidaat stellen, hetgeen tot nogal wat gelobby en concurrentie tussen maar ook binnen landen heeft geleid. Het Comité van Ministers van Cultuur beslist dan wel over de toewijzing van de titel, maar de samenstelling en de uitvoering van het programma zijn geheel in handen van de desbetreffende organisatoren. Het door de EU gewenste 'Europese' karakter heeft in vrijwel geen van de hoofdsteden erg veel aandacht gekregen. Tussen de steden die reeds aan de beurt waren, zijn nogal wat verschillen. Er zaten politieke hoofdsteden tussen, maar ook zogenaamde *second cities* ijverden om de felbegeerde titel. Sommige steden hadden al een gevestigde internationale culturele reputatie, andere hoopten er juist een te krijgen. Illustratief in dit verband is dat een stad als Edinburgh, die altijd al als culturele hoofdstad van Schotland is beschouwd, nauwelijks pogingen deed de kandidatuur binnen te slepen toen ook Glasgow zich kandidaat stelde. Men leefde in de overtuiging dat Glasgow toch geen enkele kans maakte. Politici en kunstpausen schrokken hevig toen Glasgow met de eer ging strijken.

Uitzonderlijke prestaties en opvallende overeenkomsten

Amsterdam (1987), een van de eerste hoofdsteden, kreeg vooral landelijke aandacht vanwege de vele financiële en organisatorische problemen, maar in (internationale) kunstkringen werd het jaar als succes beschouwd. West-Berlijn (1988) pakte in een

welhaast 'Koude-Oorlog-stijl' uit, groots en meeslepend, maar het jaar stuitte bij lokale kunstenaars op veel weerstand vanwege de vermeende verspilling van cultuurgelden. Van Parijs (1989) en Madrid (1992) heeft de buitenwereld weinig gemerkt, omdat hun programmering ondergesneeuwd raakte in een bombardement van andere culturele evenementen. In 1989 werd namelijk de Bicentenaire groots gevierd en voegde het label culturele hoofdstad weinig toe aan wat er al was in Parijs. En in 1992 werden in Spanje ook de Olympische spelen en de Expo gehouden; wellicht een beetje te veel van het goede voor één enkel land.

In feite was Glasgow (1990) een doorbraak in de tot dan toe eenzijdige aanpak van het culturele-hoofdstadjaar. De stad pakte stevig uit op stedelijk én cultureel vlak en de zogenaamde economische impact die het feestjaar zou hebben opgeleverd, is tot vandaag een van de meest geciteerde successen van Glasgow. Dublin (1991) was meer naar binnen gericht en kampte met geldgebrek, zeker in vergelijking met Glasgow, en had de pech na zo'n klapper te komen. Antwerpen (1993) daarentegen had het voordeel van de relatief luwe periode in het voorgaande jaar. Bovendien kwam men met een programmering die wezenlijk afweek van de voorgaande edities. *Kunst* stond centraal in Antwerpen.

Lissabon (1994), Luxemburg (1995) en Thessaloniki (1997) bleven relatief onopgemerkt, terwijl Kopenhagen (1996) behoorlijk wat aandacht in het buitenland wist te trekken. Kopenhagen was de eerste kandidaat die nadrukkelijk de regio bij het feestjaar betrok. Vele projecten en manifestaties speelden zich buiten de stad af. Hoewel Stockholm in voorgaande jaren al veel aandacht op zijn hoofdstadjaar vestigde (1998), is het merkwaardig te moeten constateren dat het dit jaar zelf vrij stil is gebleven. De wens tot

(internationale) samenwerking blijft beperkt en het programma lijkt vooral op de eigen inwoners gericht te zijn.

Succes of niet?

Of een culturele-hoofdstadjaar als succes wordt bestempeld, hangt af van veel factoren. De hoogte van het budget speelt een belangrijke rol in verband met de mogelijkheden en de kwaliteit van het samen te stellen programma. De hoeveelheid geld bepaalt ook de in te schakelen menskracht en de duur van de programmering - sommige steden hadden een programma van zes maanden, andere van twaalf maanden. Over het algemeen komt het budget uit diverse fondsen, van overheden - met name van de lokale overheden - sponsors en de Europese Unie. Sommige steden moesten het met een paar miljoen gulden doen, andere beschikten over een tienvoud daarvan. Die verschillen worden mede veroorzaakt door het gegeven of de steden al dan niet de investeringsgelden in hun totale begroting hebben opgenomen, de personeelskosten doorberekenden en eventuele 'in natura'-opbrengsten in geld hebben uitgedrukt. Brussel verwacht negenhonderd miljoen Belgische frank (exclusief investeringen in de infrastructuur) te kunnen uitgeven en Rotterdam mikt op een budget van ruim vijftig miljoen gulden, waarvan een derde uit het bedrijfsleven zou moeten komen, maar er nog niet is. Een overzicht van deze begrotingen is daarom niet erg zinvol in dit kader.

Het succes van het jaar wordt uiteraard niet door geld alleen bepaald, maar ook door de mogelijkheden die een stad al heeft - zeg maar de voedingsbodem, de mate en het tempo waarin nieuwe projecten worden gerealiseerd, de sterke en zwakke punten van het culturele en toeristische aanbod. De middelen en voorzieningen van elke stad zijn anders: iedere

stad heeft haar eigen verleden, haar eigen infrastructuur, haar eigen mogelijkheden. Die zijn voor een stad als Berlijn heel anders dan voor Luxemburg.

Daarnaast spelen ook de gekozen thematiek en de zwaartepunten in het programma een grote rol. In sommige steden lag het accent op het verbeteren van het leefklimaat en het imago van de stad, terwijl in andere het primaat van de kunsten veel sterker merkbaar was. Athene, Glasgow en Lissabon bijvoorbeeld besteedden veel aandacht aan (investeringen in) de infrastructuur, Florence en Dublin vooral aan het festivalprogramma, en in Amsterdam, Berlijn, Madrid en Antwerpen lag het accent op het artistieke concept (Myerscough 1994). Tegelijkertijd hebben Glasgow, Brussel en, naar te verwachten, Rotterdam gemeen dat veel aandacht uit zal gaan naar de stad zelf. Dergelijke accenten hebben uiteraard ook consequenties voor het publiek dat men wil bereiken in binnen- en buitenland, maar ook voor de kunstenaars en culturele organisaties die bij een dergelijk jaar betrokken willen zijn.

Overheden kunnen, naast hun functie als financier of initiator, direct of indirect vergaande invloed op de programma's en daarmee op een eventueel succes uitoefenen. In sommige steden werd de organisatie van het jaar geheel overgelaten aan een onafhankelijke projectorganisatie, zoals in Antwerpen, Lissabon en Kopenhagen. In Florence, Berlijn en Glasgow werd de organisatie door de lokale ambtenaren geleid. Dat kan tot strubbelingen over artistieke en politieke keuzen leiden. Illustratief hiervoor is dat het programma van Brussel (2000), ondanks de bemoeienissen van de zeer ervaren intendand Robert Palmer die eerder Glasgow 1990 'deed', slechts zeer traag tot stand komt. Het is normaal al niet gemakkelijk een groots initiatief voor meerdere taalgemeenschappen in Brussel van de grond te krijgen, zoals ook bijvoorbeeld het

KunstenFESTIVALdesArts steeds weer moet ondervinden. Maar een dergelijke operatie wordt wel heel complex als naast de vele (anderstalige) instellingen en kunstenaars, ook nog extreem veel overheden - de stad Brussel, de Vlaamse gemeenschap, de Duitse gemeenschap, de Vlaamse Gemeenschapscommissie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, de Franse gemeenschap in België, de Commission communautaire française de la Région Bruxelles-Capitale, het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en de federale overheid - over de schouders van de organisatoren meekijken (*De Nieuwsbrief van Brussel*, nr. 1).

Een *partnership* met de privésector, ten einde de betrokkenheid van individuen te vergroten en het bedrijfsleven financieel voor het project te interesseren, zal een en ander er niet direct gemakkelijker op maken. Van begin af aan (1996) is de Brusselse organisatie al geteisterd door organisatorische problemen. Toen er eindelijk wat structuur kwam in 1997, vertrokken belangrijke trekkers van het project om niet helemaal opgehelderde redenen alweer. De aanstelling van de onverdachte buitenstaander Palmer leek onafwendbaar in een stad waar Vlamingen, Franstaligen, Brusselaars en allochtonen 'elkaars taal nauwelijks spreken' en waar elk voorval tot een taalkwestie wordt gemystificeerd. Wellicht heeft men zich met Palmer nog meer complexiteit op de hals gehaald. Gezien de organisatorische en politieke problemen is het dan ook niet verwonderlijk dat pas in oktober 1998 (dus dertien maanden voor de opening) de eerste twintig van de verwachte driehonderdenvijftig projecten zijn goedgekeurd. (Brumagne 1998) Toch lijkt de vernieuwde staf zich niet al te veel uit het veld te willen laten slaan door deze strubbelingen en wordt tegen alle weerstanden in aan een 'nieuw' Brussel gewerkt dat ook na 2000 nog mag verrassen.

Tenslotte, wat door sommigen als succes wordt beschouwd, kan door andere betrokkenen juist heel anders worden beoordeeld. Een culturele hoofdstad is vaak een zeer naar buiten gerichte aangelegenheid. Het is niet alleen, zelfs niet in de eerste plaats, voor de inwoners van die stad. Het is bedoeld om mensen naar de stad te lokken, de stad zichzelf cultureel te laten manifesteren, een plaats te krijgen tussen andere culturele *highlights* van Europa. Toerisme speelt hierin een belangrijke rol. Toeristische promotiebureaus zullen een op de regionale en landelijke bevolking en lokale kunstenaars gerichte programmering dan ook als minder 'geslaagd' beoordelen. Bewoners die nooit aan cultuur doen, beoordelen een jaar vol optredens en tentoonstellingen van internationale sterren naar verwachting anders dan het bedrijfsleven, kunstkenner of lokale kunstenaars (zie ook Schul).

Toekomst

De Europese ministers van Cultuur hebben besloten van de Europese culturele hoofdstad in het jaar 2000 een megaproject te maken, waarin negen steden de koek moeten verdelen. De ministers hebben bedongen dat de steden samenwerken en ieder hun eigen accent leggen. De steden hebben daarom elk een thema gekozen en een samenwerkingsorgaan opgericht: de Association of European Cities of the Year 2000 (AECC). Bergen heeft in dit kader de verantwoordelijkheid op zich genomen voor het gezamenlijke thema 'kunst, werk en vrije tijd'. Bologna heeft voorgesteld te werken aan 'een netwerk voor museumcollecties', Avignon zal zich richten op 'de Europese tuin als historisch en hedendaags fenomeen' en Brussel richt zich op 'de ontwikkeling van steden en gemeenschappen' (Bergen 2000, 1998). De vraag is of deze steden elkaar niet zullen verdringen in aandacht om bezoekers, programmeringen en media. Om deze reden heeft een eerder

genomineerde Engelse kandidaat zich vroegtijdig teruggetrokken. Bovendien worden er in 2000 onnoemelijk veel millenniumevenementen gehouden, en in dat jaar zal ook de Expo in Hannover plaatsvinden waar veel internationale aandacht naar uit zal gaan.²

De voorbereidingen zijn in volle gang en wat eruit zal komen is een vraag. Tot en met 2004 zijn de steden bekend (zie hieronder). Daarna zullen steeds een lidstaat en een kandidaat-lidstaat een stad mogen voordragen.

Voor Nederland is 2001 natuurlijk interessant met Rotterdam als Europese culturele hoofdstad. Rotterdam deed in 1994-1995 vergeefse pogingen om zich door het rijk - een absolute voorwaarde - kandidaat te laten stellen. In 1996 werd opnieuw een poging ondernomen (Boogaarts 1996). Toen ging de toenmalige staatssecretaris voor Cultuur, Aad Nuis, om. Ondertussen was al de nodige tijd verstreken; tijd die nodig werd geacht als noodzakelijke voorbereidingstijd. Op Europees niveau wilde het vervolgens ook niet erg vlotten: de ministers wilden de procedures na 2000 veranderen en dat kostte tijd. Nederland gokte erop de Rotterdamse kandidatuur tijdens het Nederlandse EU-voorzitterschap veilig te stellen, maar dat mislukte. Een aantal lidstaten bleef dwarsliggen. Rotterdam liet vervolgens een meertalig *bidbook* het licht zien waarin de stad en het culturele klimaat nog eens werden aangeprezen (Weeda 1997). Eind november 1997 werd uiteindelijk groen licht gegeven voor Rotterdam én Porto.

Het hoofdstadjaar wordt in Brussel net als in Rotterdam vooral gezien als tijdelijk momentum. De jaren voorafgaand aan de manifestatie en zeker die erna zullen even belangrijk zijn. In Rotterdam is op 1 oktober 1998 de intendant, Bert van Meggelen, officieel aan het werk gegaan. Gezien zijn achtergrond

(tot dan toe directeur van de Academie voor Bouwkunst) is het te verwachten dat 'de stad' ook hier een belangrijke rol zal spelen in de programmering. In de afgelopen jaren heeft Rotterdam bovendien meer dan eens aangegeven Glasgow als voorbeeld te zien. Thema's als stedelijke vernieuwing, nieuwe sociale cultuur, jeugdcultuur en internationale samenwerking zullen waarschijnlijk een rol gaan spelen, maar feitelijk is er hierover op het moment van schrijven (oktober 1998) nog niet veel bekend (Van Eijkelenburg 1998). Gezien het stevige bouwen, verbouwen en investeren in de infrastructuur in de afgelopen tien tot twintig jaar zal er, in tegenstelling tot Glasgow, betrekkelijk weinig geld in beton gaan zitten, maar veel meer in de 'software'. Verfijning, verbreding en intensivering zijn de voorlopige sleutelwoorden.

Hoe Brussel en Rotterdam er uiteindelijk uit zullen zien en in hoeverre het accent zwaarder op 'de stad' of 'de cultuur' zal liggen, blijft nog even een verrassing. Uiteraard blijven we de vorderingen op de voet volgen. In het hierna volgende artikel vindt u alvast een voorproefje.

Inez Boogaarts (onderzoeker-publicist)

was in 1998 werkzaam als coördinator voor de Vereniging voor Internationale Culturele Betrekkingen (VICB)

Iris Steen (historica)

voltooid in 1998 haar proefschrift *Romantiek en realisme* over Nederlands-Belgische culturele relaties tussen 1945 en 1980 (Katholieke Universiteit Leuven)

Literatuur

- Baeten, E. (1989) *De Europese cultuursteden: voorbeelden en analyse*. Brussel: Vlaams Theater Instituut (in opdracht van het Commissariaat-Generaal voor de Internationale Samenwerking).
- Bergen 2000 (1998) *Invitation to work with Bergen 2000 European City of Culture*. Bergen: Bergen 2000 European City of Culture Foundation.
- Boogaarts, I. (1996) *2001 Rotterdam Europese Culturele Hoofdstad*. Rotterdam: Gemeente Rotterdam/Kunstzaken.
- Brumagne, A. (1998) 'Brussel 2000: een marathon, geen paardenkoers'. In: *De Morgen*, 10 oktober.
- Eijkelenburg, P. van (1998) 'Intendant 2001 ziet binnen Rotterdam wel zeven steden.' In: *Rotterdams Dagblad*, 6 juli. Voor meer informatie: de WEB-site van 2001/Cultuurzone Rotterdam.
- Myerscough, J. (1994) *European cities of culture and cultural months*. Glasgow: The network of Cultural Cities of Europe.
- (1998) *De Nieuwsbrief van Brussel 2000*, jrg. 1, nr. 1, juni. Brussel 2000.
- Weeda, K. (ed.) (1997) *Rotterdam 2001*. Gemeente Rotterdam. (Special issue of AI Rotterdam, OBR).

Noten

1. Bij culturele maanden, die jaarlijks in een Europese stad plaatsvinden, ligt de nadruk op het belang van culturele evenementen voor de regio. Zij zijn een doekje voor het bloeden voor steden die naast de begeerde titel van culturele hoofdstad grepen. Zo was Krakow culturele maand in 1992 en wordt in 2000 een van de negen hoofdsteden: Graz was culturele maand in 1993 en wordt culturele hoofdstad in 2003.
2. De Hannover Expo 2000 is een zogenaamde universele A-Expo, waarvan er sinds 1945 maar vier zijn gehouden. De Expo in Lissabon was een gespecialiseerde B-Expo en veel kleiner van opzet.

Bijlage

Culturele hoofdsteden 1985-2004.

Sommige steden hebben een uitgesproken thema of 'slogan', andere waren minder uitgesproken in hun thematiek.

1985	Athene	Ontmoetingsplaats kunstenaars, intellectuelen en wetenschappers en Europees bewustzijn.
1986	Florence	Verbeteren van het stedelijk en cultureel imago. Overgang van de middeleeuwen naar de nieuwe tijd.
1987	Amsterdam	'A Future for ideas'
1988	Berlijn	Trefpunt van Midden-Europa. Bakermat van nieuwe artistieke ontwikkelingen. Cultureel laboratorium.
1989	Parijs	
1990	Glasgow	There's a Lot Glasgow' in on.
1991	Dublin	'Cultural Celebration.' To bring Ireland to Europe and Europe to Ireland.
1992	Madrid	'Madrid Culture is Capital'
1993	Antwerpen	'Kiezen voor kunst'.
1994	Lissabon	'Lissabon a Meeting Point of Cultures'
1995	Luxemburg	Rendez-Vous A European City of All Cultures.
1996	Kopenhagen	Kaleidoscoop. Kopenhagen als Scandinavische stad in Europa en als Europese stad in Scandinavie.
1997	Thessaloniki	A Festival of Ideas.
1998	Stockholm	Longterm position and accessibility of culture in Stockholm and Sweden, and stimulate contact with Europe.
1999	Weimar	Weimar in Europe.
2000	Avignon	Kunst en creativiteit.
	Bergen	Kunst, werk en vrije tijd.
	Bologna	Informatie en communicatie.
	Brussel	De stad.
	Helsinki	Kennis, technologie en de toekomst.
	Krakow	Denken, spiritualiteit en creativiteit.
	Praag	Cultureel erfgoed.
	Reykjavik	Natuur en cultuur
	Santiago de Compostela	Europa en de wereld
2001		Rotterdam, Porto
2002		Brugge, Salamanca
2003		Graz
2004		Genova, Lille

Culturele maanden

1992	Krakow
1993	Graz
1994	Budapest
1995	Nicosia
1996	Sint-Petersburg
1997	Ljubljana
1998	Linz, Valetta

Bibliografische gegevens

Boogaarts, I. en I. Steen (1998) 'Vijftien jaar Europese culturele hoofdsteden'. In: *Boekmancahier*, jrg. 10, nr. 38, 335-342.